

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 141.319.8:37.015.31

ORCID: 0000-0001-8543-6599

КАЛОКАГАТІЯ: ГАРМОНІЯ КАТЕГОРІЙ «ДУША» І «ТІЛО»

Кобзева І.О.

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Як видно з назви, описаної у статті, обговорюються погляди філософів Античності, Середньовіччя, Ренесансу, Просвітництва на калокагатію та її категорії «душа» і «тіло». Наведено характеристику калокагатії як найяскравішого виразу класичного ідеалу античності, яка має велику різноманітність і навіть суперечливість значень цього терміна. Це поняття було успадковане від античності і було змінено протягом Середньовіччя, коли більше уваги було приділено долі душі, а потім модифікувалося в епоху Відродження і Просвітництва, коли поступово відокремлювались категорії калокагатії «душа» і «тіло». Тіло і душа існують в постійній єдності, але в різні епохи відбувалося домінування однієї категорії над іншою чи їх отождолення. Кожна з розглянутих категорій має свою повноту сенсу. Інтерес до калокагатії, як до гармонії душі та тіла, продовжує стимулювати філософське середовище до її наукового пізнання.

Ключові слова: калокагатія, душа, тіло, античність, Середньовіччя, Відродження, Просвітництво.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність обраної проблеми, яка безпосередньо стосується гармонії категорій «душа» і «тіло», не може не цікавити людство. Це одне з невирішених «вічних» питань всієї історії існування. До проблеми рефлексії гармонії душі та тіла, «внутрішнього і зовнішнього», філософія звертається як на буденному, так і на теоретичному рівнях суспільної свідомості та намагається досягнути у безлічі вимірів свого існування. Ця проблема ще більше загострюється саме сьогодні у вік інформатизації та технологізації суспільства, яке формується в умовах глобалізаційних процесів, і має некерований характер розвитку інформаційних технологій та процес посилення індивідуалізації особистості, знецінення традиційних цінностей, а її душевний світ людини, і її тілесна організація трансформуються, набувають нового характеру існування. За визначенням західного філософа та соціолога Г. Маркузе, це призводить до формування «одномірної людини», а не гармонійно та всебічно розвинутої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці Ф. Ніцше, А. Бергсона, М. Мерло-Понті, М. Фуко, Ж. Дельоза, Е. Канетті, Г. Марселя, Ж.-П. Сартра підтверджують, що тіло не тільки предмет щоденної турботи, але і філософська проблема. Російська філософська думка акцентує свою увагу, щодо проблематики людського тіла й тілесності на релігійно-філософському аспекті (І. Биховська, П. Флоренський, В. Розанов, В. Соловйов, С. Булгаков, Н. Бердяєв, А. Лосєв, І. Лосський, М. Бахтін, М. Мамардашвілі). У сучасній українській філософії тема тілесності розглядається наступними авторами: О. Гомілко, В. Косяк, О. Кісельова, Л. Мазур, І. Паславський, А. Осипов, В. Табачковський, Л. Газнюк, Л. Жаров, П. Тищенко, Ю. Семенова, О. Муха та інші. Разом з тим звернення до цієї проблеми, органічною для української розумової стратегії, до сих пір вимагає певної гносеологічної і аксіологічної рішучості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Калокагатія є найяскравіший вираз класичного ідеалу, і, приступаючи до її дослідження, можна натрапити на велику різноманітність і навіть суперечливість значень цього терміна. Найбільш поширене подання про калокагатію, це гармонія душі і тіла. Таке уявлення, саме по собі носить надзвичайно загальний і розмитий характер. Дійсно, поки ми не визначили, що таке душа і що таке тіло, думати про ясність і точності такого уявлення майже не доводиться. Тому доля даного розуміння калокагатії буде цілком залежати від того, що ми знайдемо істотного в різних визначеннях душі і тіла.

Мета статті. В даній статті ми вирішили провести теоретичний аналіз співвідношення категорій «душі» й «тіла», вивчаючи вихідні ідеї античної філософії, які стають світоглядно-теоретичним підґрунтям сучасної філософії, а також – фундаментом Західних типів філософствування цивілізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досконала людина, ідеальний суспільний устрій – мрія багатьох поколінь людей. Цей ідеал – сплав досконалості тілесного і духовно-морального, виник ще в античності і виражений в принципі калокагатії (від грец. – kalos – прекрасний і agathos – добрий). Калокагатія – це не просто співмірність духу і співмірність тіла, це і гармонія їх цілісності, або, кажучи словами А.Ф. Лосєва, «сфера, де зливаються і ототожнюються стихії душі і тіла» [6, с. 386–438]. В поняття «калокагатійність» в різні епохи акцент падав на різні складові і їх різні комбінації: красу, здоров'я, доброту, вправність, спритність, вихованість, соціальний стан, розвиненість естетичне почуття та інші. Зовнішня краса поступово відходила в тінь [1, с. 10–11].

У певні епохи і культурні простори переважали різні принципові позиції співвідношення «тіло – душа», але про повне домінування кон-

кретного одного з них говорити не можна (наприклад, античність – це ідея гармонії, Середньовіччя – умертвіння плоті й т. д.).

При домінуванні легітимної «версії» тілесності поруч існують свої субкультури які «неофіційно» стверджують свідомість людини та запозичує з минулого для майбутнього не визнані елементи тілесної культури. Це стає відповідними акцентами і конфігураціями в різні епохи [9].

В історичному процесі розвитку людської думки, можна виділити декілька періодів, для кожного з яких характерні трансформативні уявлення про взаємини душі і тіла відповідно до конкретних філософських традицій даної епохи.

Розуміння гармонії душі і тіла у греків відрізнялося від розуміння нашого. І сама душа і саме тіло були для них не такими як для повсякденного свідомості Нового часу. Цій свідомості тіло здається неодухотвореним, чисто фізичним, а психіка – чимось ідеально-безтілесним і вони так не схожі між собою, так протилежні один одній, що їх неможливо змішати. У повсякденній свідомості греків душа і тіло ще не відділялися один від одного з нинішньою чистотою, і їх гармонія була – як зараз – рівновагою якихось окремих, самостійних, зовнішніх один одному сил. Злиття їх було синкретичним, нероздільним, гармонія душі і тіла була повним їх розчиненням, і в цьому сплаві частки душі і тіла були невиразні один від одного. Тілесно видима душа і душевно живе тіло – ось що таке калокагатія [8, с. 458]. За свідченням Арістотеля, піфагорійці вважали, що душа «є якоюсь гармонією, а гармонія – це змішання й поєднання протилежностей» [10, с. 69–70].

На думку Вернигора Н.М., саме в Античний період класичний ідеал людини найповніше розвивається в калокагатії в якому бере участь «душа» оскільки саме вона в якості всеосяжного принципу життя і «початку руху» якраз і робить тіло живим і прекрасним [2, с. 230–239].

Епоха античності – це епоха піднесення, оспівування і, одночасно, приниження тілесності; це та епоха, в якій затвердила себе ідея гармонії тіла і духу і сформувався основоположна теорія їх розділеності і навіть протиставлення [9, с. 11].

Після епохи Античності, коли дух і тіло жили ще в єдності, вони почали розходитися один від одного все помітніше і швидше. Причиною тут було зростання і духовної культури, і форми поділу праці і їх розвиток, і відрив духовного від фізичного. І прагнення відокремити душу від тіла, духовне життя від фізичного народжувалося під впливом цього порядку, виступало як гілка на стовбурі. Хоча душа і тіло не мисляться одне без одного: тіло як носій пороку і первородного гріха, є і засобом порятунку. І все ж Середньовіччя забуває тілесність. З одного боку, протистояння духовного і тілесного початку в людині артикулюється саме в Середні віки, з іншого, одна зі сторін протистояння – тілесність – повинна бути переможена [5].

Тіло в офіційній культурі цієї епохи – це лише тільки тінь, подібність деякого вищого, «надтілесного» світу. Все вище, «верхнє» має бути позбавлене будь-якої матеріальності, плотськості, що зв'язує з грішною землею.

«Поділ» між тілом і духом, зведення тілесності на нижчий, тваринний рівень характерне для

різних світоглядних концепцій – як світського, так і теологічного спрямування.

Однак, попри всі феномени Середньовіччя, домінування в його офіційній культурі аскези (навмисне і свідоме самообмеження), орієнтації на піднесення духу шляхом нехтування тіла не могло не викликати реакції відкидання цих абсолютизованих цінностей, що і викликало рух маятника соматичних орієнтацій в протилежну сторону [9, с. 12].

Людина епохи Відродження сприймалася у всій її цілісності – матеріальна природа людини цікавила мислителів того часу не менше ніж її духовні якості. В мистецтві Ренесансу, найбільшій увазі приділялося людському тілу. Відродження інтересу до краси людського тіла, опора на античні ідеали і пропорції людського тіла – одна з характерних рис творів мистецтва того часу.

Антропоцентричне мислення епохи Відродження стало розглядати чуттєву (а отже, переважно тілесну) реальність людського життя, як її смислової сутність. У історичному плані ідея чуттєвої краси (як ідеалу калокагатії) в її причетності до матеріального початку починає розглядатися радикально протилежною до ідеї абсолютного добра з пануванням християнства. У передісторії християнства подібне розуміння трапляється в неоплатонізмі. Потім в епоху Відродження відбувається гуманістична спроба нейтралізувати це протистояння, але, на жаль, ... гуманісти і озирнутися не встигли, як «цілісний індивід» обернувся, з одного боку, своєрідним «декадентством», витончено-чуттєвим, нервовим, майже гофманівським естетизмом, що виразилося в маньєризмі, а з іншого – пересічним буржуа, який, замість того щоб без примусу, радісно, граючи і насолоджуючись, слідувати «розумним законам добра», не забарився ототожнити це добро з користю, а свою розумну природу – з природою чуттєвою [3, с. 103].

Художники епохи Відродження, зображуючи голі тіла, не так примірили ці два конфліктних начала в людині, легітимізуючи перед гнівним поглядом священнослужителів новаторський живопис аргументом: «Господь створив Адама нагім», як, оголюючи людину, оголили і сам конфлікт. З одного боку, тіло завдяки художнику перестає бути тільки лише джерелом гріха і засобом порятунку. Людське тіло стає втіленням в матерії ідеї краси: «Бог створив світ, але який же цей світ прекрасний, як же багато краси в людському житті і в людському тілі, в живому вираженні людського обличчя і в гармонії людського тіла! Світ лежить у злі, і зі злом потрібно боротися. Але подивіться, як гарно енергійне чоловіче тіло і які витончені м'які обриси жіночої фігури! Адже все це теж є створення Боже [6, с. 30]. З іншого боку, прекрасне людське тіло не може не виявитися в епіцентрі мирських задоволен. У віршах Мікеланджело підкреслюється фатальний зв'язок душі і тіла, їх взаємозалежність. При всій суперечливості їхнього союзу, переплетіння душевного і тілесного неминуче і завжди переживається драматично [4, с. 198–208].

Гуманісти епохи Відродження наполягали на тому, що на зовнішності людини завжди відбиваються її душевні якості. Як приклад вони цитували Сократа, який закликав юнаків частіше

дивитися на себе в дзеркало, щоб «ті, хто мав гідну зовнішність, не спотворювали її вадами, а ті, хто потворний на вигляд, могли б за допомогою чеснот зробити красивими» [9, с. 13].

Епоха Просвітництва. Сімнадцяте століття заклало основи сучасного світогляду. У 1600-х рр. європейські вчені і філософи: Бекон, Кеплер, Галілей, Декарт (останній, можливо, більше, ніж будь-хто інший) – поглибили розкол душі і тіла до крайнього ступеня. Італійський астроном і фізик Галілей вважав, що все, включаючи природний світ, можна звести до вимірюваних часток матерії і розкласти на частини. Таким чином, розуміння приходить до людини не через якісні та суб'єктивні критерії, а тільки через кількісний вимір і математичний аналіз. Все, що неможливо пізнати в термінах механіки, вважалось неважливим [9, с. 13].

Родоначалник нової філософії Рене Декарт (1596–1650) відмовився від розуміння душі як «двигуна тіла». Він розділив людське життя на розум і тіло – *cogito ergo sum* («Я мислю – отже, я існую»), віддавши пріоритет розуму. Хоча людські істоти мають машиноподібне тіло, у них є також безсмертна душа, основа якої в розумі, але душа і тіло не утворюють цілого. Людське тіло з священного, створеного за образом Божим, стало точно машиною, що функціонує частини якої можна замінювати, але з часом вона зношується і виходять з ладу. Голландський філософ Барух (Бенедикт) Спіноза вчив, що людина – цілісне тілесно-духовна істота.

Таким чином, принцип роз'єднання тілесного і духовного, «зниження» тілесності в її ціннісно-смысловому значенні виростав не тільки в рамках християнської теоцентричної парадигми, але був також тісно пов'язаний з концепцією раціоналізму, (формула Лейбніца, відомої як психофізичний паралелізм) і прямо протистоїть богословським схемами і ідеям. Раціоналізм неминуче спричиняв «зниження» матеріального, тілесного буття людини, як і християнська ідеологія.

В епоху Просвітництва Кант дає послідовну аргументацію неможливості отождивення добра і краси і необхідність розумної координації теоретичної і естетичної діяльності, нейтральних

до цінності добра: єдність істини добра і краси неможливо, оскільки моральне, пізнавальне і естетичне начала в людині («множинність суб'єкта пізнання») не складаються в цілісну систему діяльності свідомості і породжують антиномії, що роблять людину проблемою для самого себе. Найбільш яскраво антиномічність проявляється при спробі підвести під один основоположний закон естетичне і моральне пізнання.

Ми можемо відзначити, що теми взаємозв'язку душі та тіла, матеріального і ідеального, торкалися та проявляли інтерес практично всі філософи Античності, Середніх віків, Відродження, Просвітництва і сучасності. Дуалізм притаманний всьому, залишається закономірністю. Двоїсте ставлення до тіла та душі простежується протягом усього існування людської цивілізації. Проте точних дефініцій понять не існує, межі їх смислових значень розмиті. Кожному поколінню філософів вони відкривалися заново, трансформувалися відповідно до існуючої картини світу і ставали підставою для нового осмислення буття. Ми змогли спостерігати, що з появою двох фундаментальних протилежних точок зору на визначення душі та тіла у філософії виникло і синтезуюче поняття. Синтезуюче, оскільки, попри на категоричну протилежність позицій, воно поєднувало у собі те найкраще, що залишається безсумнівним незалежно від переконань, в процесі розвитку філософської думки. Однією з найважливіших філософсько-культурологічних категорій в усі часи була, є і буде категорія «гармонія». Вона існує в філософії вже 2500 років. Інтерес до калокагатії, як до гармонії душі та тіла, яка бере свій початок з античності, продовжує стимулювати філософське середовище до її наукового пізнання. Калокагатія в пошуках свого втілення прагне до злиття протилежних ціннісних установок. Античний ідеал калокагатії достатньо пластичний та в подальшому своєму розвитку має декілька історичних модифікацій. Людина – єдність тіла і духу. Людська тілесність – це підсумок історичної та біологічної еволюції. Людина є істотою неідеальною, саме тому істинна гармонія завжди знаходиться на крок попереду неї, знаходячи втілення у різноманітних концепціях ідеалів.

Список літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Языки эстетики: концептуальные поля прекрасного и безобразного / Н.Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2004. – 717 с.
2. Вернигора Н.М. Развитие антропной калокагатии в античной скульптуре / Н.М. Вернигора // Научные записки: сборник научных статей Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова. – Киев: Вид-во НПУ имени М.П. Драгоманова, 2003. – Вып. LIV (54). – С. 230–239.
3. Гайденок П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века / П.П. Гайденок. – М.: Республика, 1997. – 495 с. – ISBN 5-250--02645-1.
4. Гоноцкая Н.В., Кириленко Г.Г. О дихотомии души и тела в западноевропейской культуре / Н.В. Гоноцкая, Г.Г. Кириленко // Вопросы философии. – 2018. – № 1. – С. 198–208.
5. Ж. Ле Гофф. История тела в Средние века / Ж. Ле Гофф, Н. Трюон. – М.: Текст, 2008. – 189 с.
6. Лосев А.Ф. История античной эстетики: Итоги тысячелетнего развития / А.Ф. Лосев. – М.: «Мысль», 1993. Кн. 2. – С. 386–438.
7. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения / А.Ф. Лосев. – М.: «Мысль», 1978. – 623 с.
8. Лосев А.Ф. Классическая калокагатия и ее типы / А.Ф. Лосев // Вопросы эстетики. – М.: Искусство. – 1960. – Вып. 3. – С. 458.
9. Малкина-Пых И.Г. Телесная терапия [Электронный ресурс] : справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых. – Москва: Эксмо, 2005. – 749 с.
10. Эстетика: учебник / [Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк]; За заг. ред. Л.Т. Левчук. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища школа, 2006. – 431 с.

Кобзева И.А.

Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды

КАЛОКАГАТИЯ: ГАРМОНИЯ КАТЕГОРИЙ «ДУША» И «ТЕЛО»

Аннотация

Как видно из названия, описанной в статье, обсуждаются взгляды философов античности, Средневековья, Ренессанса, Просвещения на калокагатию и ее категории «душа» и «тело». Приведена характеристика калокагатии, как яркого выраженного классического идеала античности, который имеет большое разнообразие и даже противоречивость значений этого термина. Это понятие было унаследовано от античности и было изменено во времена Средневековья, когда больше внимания было уделено судьбе души, а затем модифицировалось в эпоху Возрождения и Просвещения, когда постепенно произошло разделение категории калокагатии «душа» и «тело». Тело и душа существуют в постоянном единстве, но в разные эпохи происходило доминирование одной категории над другой или их отождествление. Каждая из рассмотренных категорий имеет свою полноту смысла. Интерес к калокагатии, как к гармонии души и тела, продолжает стимулировать философскую среду к ее научному познанию.

Ключевые слова: калокагатия, душа, тело, античность, Средневековье, Возрождение, Просвещение.

Kobzieva I.O.

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

KALOKAGATHIA: THE HARMONY OF «SOUL» AND «BODY» CATEGORIES

Summary

As the title implies the article describes discusses the views of the philosophers of antiquity, Middle Ages, Renaissance, Enlightenment on such categories of kalokagathia as «soul» and «body». Is described kalokagathia a philosophical notion is the most vivid expression of the classical ideal of antiquity, which has a great variety and even contradictory meanings of this term. This notion was inherited from Antiquity and was modified during the Middle Ages, when much more attention was paid to the fate of the soul, and further modified during the Renaissance and Enlightenment when categories of kalokagathia as «soul» and «body» became separated. The body and soul exist in a constant unity, but in different epochs there was a domination of one category over another or their identification. Each of the categories considered has its full meaning. The interest in kalokagatiya, as to the harmony of soul and body, continues to stimulate the philosophical environment to its scientific knowledge.

Keywords: kalokagathia, soul, body, antiquity, Middle Ages, Renaissance, Enlightenment.